

Relativamein clars ei era il lungatg dalla cultura da Golasecca, il **lepont**. El Tessin ein in pèr inscripziuns preromanas semantenidas ch'ins sa leger ed analisar, era sch'ins capescha buc ellas el senn usual dil plaid, perquei ch'ellas cuntegnan il bia mo il num dil defunct e quel da siu bab. Las biaras da quellas inscripziuns ein numnadamein inscripziuns-fossa. Sin basa dil num e surtut dalla moda e maniera, co ch'il bab vegn indicaus, san ins usualmein dir tier lungatgs vegls, tier tgei gruppa da lungatgs ch'els s'audan, sch'els ein buc semidai memia fetg.

Il lepont sa vegnir determinaus cun segirtad inaga sco lungatg indogerman. Igl emprem num da quellas inscripziuns-fossa finescha numnadamein bunamein adina u sin *-os* ni sin *-a*. *-os* ei ina fuorma pli veglia che lat. *-us* en nums sco *Marcus, Gaius, Julius* etc., e sin *-a* fineschan ils nums feminins el latin: *Livia, Julia, Lucretia* etc. Quei sistem han da quei temps aunc praticamein tut ils lungatgs indogermans, denton era mo lezs, aschia che quei garantescha gia l'appartenientscha dil lepont als lungatgs indogermans. Il secund num, pia quel dil bab, finescha fetg savens sin *-i* en quellas inscripziuns. Gliez fa el era el latin; l'indicaziun usuala en inscripziuns-fossa latinus ei ina fuorma sin *-i* suenter il num, p.ex. *Quīnti f.* = *filius* ni *filia*, "fegl" ni "feglia" dil Quintus. Igl *-i* final da *Quīnti* ei il segn dil genitiv dils plaid sin *-us* el latin. Quella fuorma dil genitiv han denton mo il latin ed il celt, negins auters lungatgs indogermans. Il lepont vala lu era ozildi sco lungatg **celt**, che variescha denton pulitamein dil gal. Il character dallas inscripziuns dil Tessin ei denton buc dil tut uniforms. Pli el nord dil Tessin ch'ellas ein screttas e pli "nuncelticas" che las inscripziuns vegnan. Gest el nord, pia si encunter il Grischun, eis ei perquei buc dil tut segir, schebein il lungatg da quellas inscripziuns ei aunc adina celt ni sch'igl ei in auter lungatg. Mo la Val Leventina, ch'ha num suenter ils Leponts, sco nus vein viu, va tuttina da Bellinzona tochen Airolo, pia relativamein lunsch viaden els cuolms. Cunquei ch'il lepont ha denton segir giugau mo ina rolla minimala per l'istoria dil romontsch, sch'el ha in summa giugau ina rolla, lasch jeu cun quei. Quella cultura ei gie mo documentada a Trun, e leu savess ella era esser importada da glied che tschintschava in auter lungatg. En scadin cass ei Trun lu daventaus pli tard ina culegna gallica, e dil temps ch'ils Romans ein vegni ella Rezia, era ella buc lepontica pli. Cunquei ch'il lepont ed il gal ein lungatgs fetg parentai, fuss ei era strusch pusseivel da distinguer in plaid gal d'in lepont dalla fuorma enneu el romontsch da pli tard. In indezi per in plaid lepont el romontsch savess silpli aunc la derasaziun dil plaid esser: plaid celt, che vegnan avon mo el sursilvan ed en dialects tessines, savessen esser leponts. Ei dat in pèr plaid cun quella derasaziun; igl ei denton era pusseivel, che els ein i pèr bia pli tard d'in lungatg a l'auter. Certs contacts denter la Surselva ed il Tessin dil nord ha ei gie adina dau, era sch'els ein per ordinari buc gest stai fetg amicabels. Mo bia da quei gener dat ei aschia ni aschia buc.

Restass pia aunc il lungatg dalla tiarza gruppa culturala el territori grischun durant il temps da fier, quel dalla cultura Fritzens-Sanzeno ell'Engiadina bassa. Era el lungatg da quella cultura dat ei inscripziuns el territori da tschep dalla cultura, e quei ton el contuorn da Balsaun sco en quel dad Innsbruck, e quei schizun relativamein biaras per da quei temps, bunamein 200. Il lungatg da quellas inscripziuns numn'ins lu era "**ret**", mo quei ei mo in num. Ins sa bein leger quellas inscripziuns, perquei ch'ellas ein screttas en in alfabet ch'ins enconuscha. Mo bia pli lunsch ein ins aunc buc vegnius tochen uss; analisar ellas san ins buc, e cunquei lu era buc interpretar ellas.

Quei ha pliras raschuns. Primo setracta ei tier las inscripziuns reticas usualmein buc dad inscripziuns-fossa, mobein dad inscripziuns sin da tuttas sorts materialias, da corns-tscharva tochen statuettas da cult. La pli renomada statuetta cun ina inscripziun ei quella cheu¹:

La figura ei engrondida cheu aschi ca. per ina tiarza; en natira eis ella mo bien 9 cm. aulta. L'inscripziun giudem sil sochel ei da leger da dretg a seniester, pia dallas combas davon a quellas davos, sco ch'ins vesa vid la fuorma dils bustabs. La transcripziun ei **karapašna**; mo tgei che quei vul dir, sa aunc negin. Da l'otra vart stat era scret enzatgei, mo gliez schein nus. Quei mo, per ch'ins hagi era viu inaga ina inscripziun retica cun agens egl.

Las inscripziuns reticas ein pia per ordinari buc inscripziuns-fossa, e gliez difficultescha lur interpretaziun. Tgei che stat en ina inscripziun-fossa san ins numnadamein. Sch'ei stat mo in plaid, eis ei il num da quel ch'ei satraus leu. Schei stat dus plaids, ei il secund plaid da quei temps adina il num dil bab. Sch'ei stat treis plaids, vul igl emprem dir "crap-fossa" ni "monument" ni enzatgei aschia, il secund indichescha il num dil miert ed il tierz plaid il num da siu bab, etc. Las inscripziuns-fossa ein fetg stereotipas, aschia ch'ins ha bunas schanzas

¹ Ella deriva d'ina brochura da PAUL GLEIRSCHER, *Die Räter*, Chur, Rätisches Museum 1991, pagina da tetel. Ei setracta dalla inscripziun SZ (= Sanzeno)-14, cf. STEFAN SCHUHMACHER, *Die rätischen Inschriften*, Geschichte und heutiger Stand der Forschung, 2. erw. Auflage Budapest 2004, 135. Treis inscripziuns sin corns cf. feagl 1.

d'anflar or, tgei plaid ni tgei fuorma che designescha tgei. Sin basa da quei ei lu silmeins ina analisa da l'inscripziun pusseivla, era sch'ins capescha buc ils singuls plaids. Tier inscripziuns votivas dat ei bia dapli pusseivladads. Lezzas san cuntener il num dalla divinitad, alla quala igl object ei dedicaus. Quei num sa denton era muncar, sche quei secapescha da sesez, perquei ch'igl object vegn mess el tempel da quella divinitad. Lu sa il num digl object, che vegn schenghegiaus star ell'inscripziun, mo era quei ei buc dispet necessari, perquei ch'igl object ei gie era veseivels e sto perquei buc dispet vegnir numnaus. Lu sa la raschun, pertgei ch'ins dedichescha enzatgei ad ina divinitad, esser indicada ella inscripziun, il num dil donatur, eav. Ei dat pia tontas pusseivladads, ch'ins sa buc senz'auter, tgeinina ch'ei uss vegnida realisada el cass concret. Tras quei eis ei lu era buc clar pli, tgei che savess star nua, aschia ch'ina analisa ei gia ord quels motivs strusch pusseivla.

Tier las inscripziuns reticas dat ei denton aunc in ulteriur problem, che renda la caussa aunc pli difficila. Ellas inscripziuns reticas vegnan ils differents plaids buc sparti in da l'auter, mobein igl entir text vegn screts en ina ligiongia. *karapašna* sin quella inscripziun sa pia esser in plaid, dus plaids ed el mender cass schizun treis, mo dus ei il pli probabel. La damonda ei lu mo aunc, tgei che s'auda tiegl emprem plaid e tgei tiel secund. Ellas inscripziuns leponticas dat ei p.ex. buc quei problem; leu vegnan ils plaids sparti in da l'auter cun dus ni treis puncts verticals, aschia ch'ins sa adina, nua ch'in plaid entscheiva e cala. Tras quella scripziun cuntinuonta dallas inscripziuns reticas san ins denton gest buc, nua ch'in plaid entscheiva, auter che tier igl emprem plaid dalla inscripziun, e mo dil davos san ins, co el cala. Quei restrenscha p.ex. las pusseivladads d'ina analisa statistica. Entras ina tala analisa savess ins forsa anflar or, tgei gruppas consonanticas che san star a l'entschatta dil plaid ni alla fin da quel, e sin basa da quei lu puspei cumparegliar quels resultats cun quels dad auters lungatgs enconuschents. Tier in pèr inscripziuns reticas san ins plinavon gnanc dir cun segirtad, en tgei direcziun ch'ellas ein da leger. En principi vegn scret sin domisduas varts, denton pli savens da dretg a seniester che da seniester a dretg, pia auter che ozildi. Tier certs bustabs ves'ins, en tgei direcziun ch'igl ei vegniu scret; in <E> scret da seniester a dretg vesa ora aschia sco nus essen disai. aviarts encunter dretg: In E screts da dretg a seniester vesa denton or aschia: \exists . Tier auters, p.ex. il \underline{I} , ves'ins secapescha buc, en tgei direcziun ch'el ei screts. Tut leusunter, tgei bustabs che vegnan avon ell'inscripziun, ei la direcziun pia buc d'eruir cun segirtad.

In tierz problem ei igl alfabet ch'ei vegnius utilisaus per quellas inscripziuns. Tut ils pievels europès ch'han entschiet a scriver avon 200 a.C., han empriu quei direct- ni indirectamein dils Etruscs, inclusiv ils Romans. Ils Etruscs han empriu da scriver gia entuorn 600 a.C. dils Grecs, e lezs puspei dil Fenicians. Igl etrusc ha eliminau el decuors da sia historia ils suns [b], [d] e [g]. Cunquei che quels suns vegnevan buc avon pli en lur lungatg, ein era ils bustabs per scriver els buc vegni duvrai pli, aschia ch'igl alfabet etrusc tardiv cuntegn buc pli ils bustabs corrispundents. Ils Romans han empriu da scriver avon che quels bustabs eran svani egl etrusc, perquei han lezs aunc saviu surprender il B ed il D, mo il G han ei schon stuiu inventar sez. Ei han semplamein midau il \underline{C} in tec; il \underline{G} ei claramain in C modificau. Perquei han ei lu stuiu metter il G en in auter plaz egl alfabet che quei ch'el veva oriundamein. El grec ei la successiun $\alpha - \beta - \gamma - \delta$ [- $\epsilon - \zeta$], el latin $a - b - c - d$; il <c> stat denton el latin classic adina per la pronunzia [k], pia [b - k - d] enstagl [b - g - d]. Ils pievels al nord dalla planira dil Po, il territori oriund dils Etruscs, han denton empriu pér pli tard da scriver, cu ch'ils bustabs per [b], [d] e [g] existevan schon buc pli egl etrusc. Sche lur lungatgs

cuntenevan quels suns, stuevan els pia scriver els culs bustabs ils pli datier, numnadamein culs bustabs per [p], [t] e [k]. Ils bustabs P, T e C, che vesevan denton aunc or empau auter da quei temps ch'ozildi, stattan pia ton per ils suns [p], [t] e [k] sco per ils suns [b], [d] e [g]. Quei difficultescha enormamein l'interpretaziun da tut quellas inscripziuns dil nord. En ina inscripziun da Balsaun (BZ-3) san ins p.ex. leger in plaid <upiku>. Quella successiun da bustabs sa star per [upiku], denton era per [upiqu], [ubiqu] ni [ubiku]. Igl <u> sa plinavon vegnir legius sco [o]; igl etrusc dil nord veva era negin [o] pli e perquei lu era negin bustab per quei sun, aschia ch'ins savess aunc empruar en tut quels cass cun [o]: [opiku], [upiko], [opiko] eav. Pervia da quellas differentas pusseivladads da lectura dil medem bustab vegn ins buc tier ina basa segira per l'ulteriura perscrutaziun e cun quei era buc per l'interpretaziun concreta da quels bustabs, aschia ch'igl ei veramein difficultus da far enzatgei cun quellas inscripziuns.

L'argumentaziun cun quellas inscripziuns ei pia enorm problematica. Anflar or enzatgei sur dil lungatg da quellas inscripziuns sut quellas cundiziuns mass silpli aunc, sch'il lungatg dallas inscripziuns fuss fetg semeglionts ad in lungatg ch'ins enconuscha schon bein. Il venet p.ex., il lungatg dils vischins agl ost dils Rets, ei screts cul medem alfabet, e probablamein han ils Rets era surpriu igl alfabet dils Venets. Il Venet ei denton fetg parentaus cul latin, aschia ch'ins sa capir las inscripziuns venetas sin basa dallas enconuschientschas dil latin. Tiel ret dat ei segir buc ina parantella stretga cul latin, denton era buc ina parentella stretga cun in auter lungatg enconuschent tochen uss. p.ex. cuagl etrusc. Pli largia che la parentella ei, e pli difficultusa che la caussa vegn, perquei ch'igl ei difficultus da dir, sch'enzatgei che semeglia ina fuorma d'in auter lungatg ei veramein era ina fuorma comunabla a quels dus lungatgs ni mo ina casualidad.

Igl ei perquei lu era buc da smarvegliar, ch'il lungatg da quellas inscripziuns, ch'ins numna pia il 'ret', ei schon vegnius declaraus sin bunamein tut las modas e manieras pusseivlas e nunpusseivlas: sco etrusc, sco indogerman, sco mischeida denter quels dus, sco georgic, in lungatg dil Caucasus, sco iberic, il lungatg oriund dalla Spagna, ed ualti il davos era aunc sco semitic. Da tut quellas declaraziuns ei quella sco semitic quella ch'ei il pli pauc probabla ord motivs historics ed archeologics. Scientificamein il pli probabel ei aunc, ch'ei setracti d'in lungatg parentaus cuagl etrusc, mo en scadin cass ein las differenzas denter il ret ed igl etrusc aschi grondas, ch'ins sto aschia ni aschia quintar cun in svilup independent dil ret durant plirs tschentanners, ed en in tal temps sa secapescha aunc semidar dabia en in lungatg.

Sch'ins mira silla pintga derasaziun dalla cultura da Fritzens-Sanzeno el Grischun e considerescha il fatg, ch'ils Romans ein fetg probabel buc vegni en contact cun quella cultura pli el Grischun, san ins supponer, ch'il ret vegn strusch a saver ver giu ina influenza sil romontsch. Igl ei denton era da dir, che la cultura che preceda la cultura da Fritzens-Sanzeno en quei territori, la cultura da **Laugen-Melaun**, ha giu ina derasaziun bia pli gronda el Grischun che sia successura. Quella cultura, ch'ha cuzzau da **1200 a.C. - 600 a.C.**, cumpeggia era il Grischun central e l'entira vallada dil Rhein da Rehanau tochen al Lag Bodan. Cun quei che quella cultura ha il medem center sco quella da Fritzens-Sanzeno, numnadamein il Tirol dil sid, eis ei fetg probabel, ch'ella ei vegnida purtada dil medem pievel sco lezza, ch'ei setracta pia d'ina cultura retica pli veglia che quella da Fritzens-Sanzeno. Igl ei pia pusseivel, ch'ils Rets han populau el temps da bronz in pli grond territori el Grischun

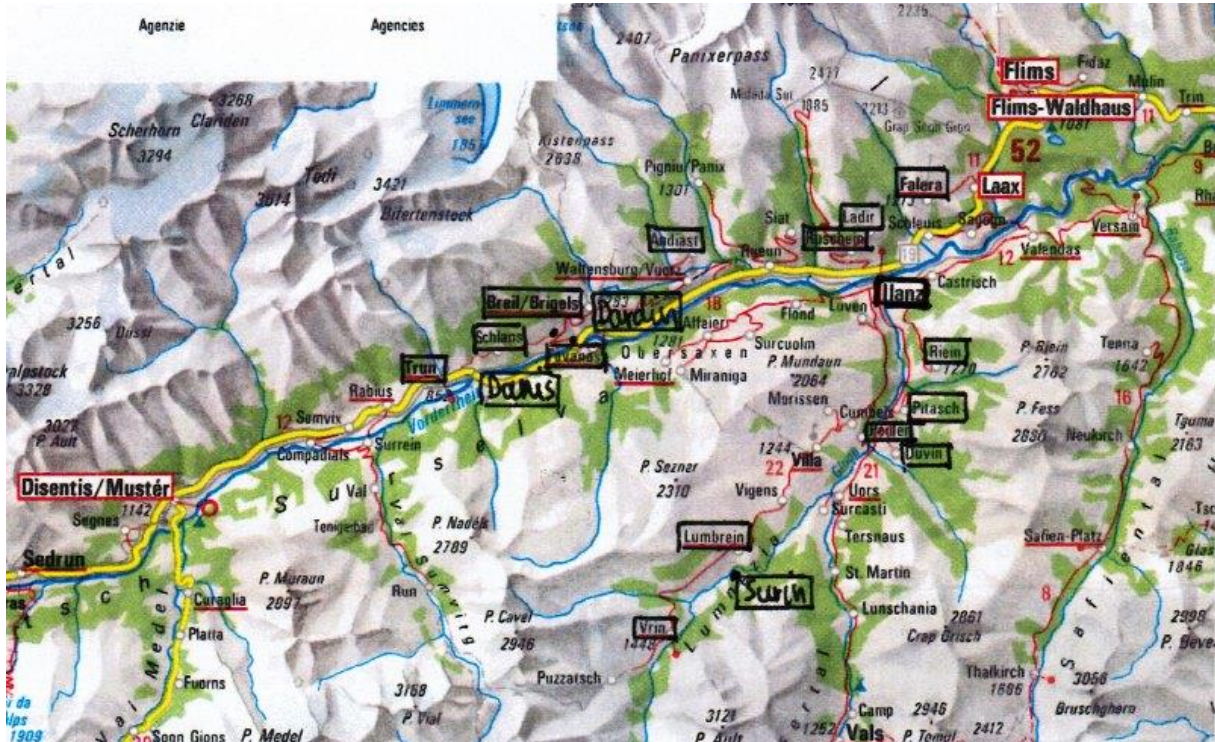
che pli tard el temps da fier. Ella Surselva ei denton era la cultura da Laugen-Melaun buc cumprovada tochen uss, malgrad ch'ins enconuscha leu differentas culegnas dil temps da bronz. Ch'ei detti aunc restonzas dil lungatg 'ret antic' dalla cultura da Laugen-Melaun el romontsch, ei pia era buc fetg probabel, e sch'ei fuss il cass, savess ins segir buc eruir quei, perquei ch'ins sa nuot dil lungatg da quella cultura. La rolla dil ret e dils Rets pil romontsch dil Grischun serestrenscha pia probablamein al fatg, ch'el ha furniu il num 'retoroman', sco detg, ina formaziun dil 19avel tschentaner, era sch'il meini, ch'ils Romontschs derivien dils Rets e seigien atgnamein etruscs datescha gia da l'antica, mo tier las perdetgas latinias sur dils Rets vegnin nus lu aunc a vegnir.

Aschi lunsch pia quei ch'ins sa dir sin basa dalla perscrutaziun archeologica. Per quella basa archeologica dat ei uss tuttina era litteratura secundara, denton aunc buc aschi daditg. Per il temps da fier anfl'ins ina buna resumaziun el *Handbuch der Bündner Geschichte*, scursaniu HBG, cumpariu igl onn 2000 a Cuera, el tom 1, p.39-58, cun dabia ulteriura litteratura, sche vus lesse seprofundar en quei tema. Ella *Istorgia grischuna*, scursanida IG, ch'ei cumparida 2003, ein las 20 paginas dil HBG lu aunc resumadas sin duas paginas, p.46s., quei ch'ei lu schon buc la massa pli. Era duas paginas ha il temps da fier ellas *Funtauinas* ↓ da Gion Deplazes, p.8s., mo leu anfl'ins p.10-13 tuttina aunc in pèr informaziuns supplementaras per-tuccont ils pievels ed ils lungatgs en quei territori, era cun ina tabella dils differents alfabet. Ei dat era ina sort mied d'instrucziun per quei tema, fatgs da miu anteriur scolar Werner Carigiet. Quel ei denton fatgs per diever intern dalla scola cantunala ed ei perquei buc da survegnir sin fiera. Tut priu dat ella ina detg buna survesta dil tema, perquei hai jeu era mess in exemplar el seminari.

Aunc priu il cass ch'ils differents purtaders da la cultura respectiva el Grischun tschintschavien era il lungatg da quella cultura, ein ils Romans pia fetg probablamein mo vegni en contact cul gal el Grischun. Il lepont era segir gia svaniu da quei temps ed il ret probablamein era. En scadin cass era lez denton svaniu, cu ch'ils Romans ein finalmein era vegni ell'Engiadina bassa el quart tsch. s.C. Cunquei ch'il romontsch sebase sil latin ed ils Romans, ch'ei vegni cun quei lungatg el Grischun, han entupau el Grischun mo Celts, fuss ei atgnamein buc da spitgar el romontsch auter che silpli plaids celts. Quei ei uss fetg probablamein buc il cass. Sur dils plaids preromans el romontsch ei bein vegniu disputau dabia ella scienza, mo tochen uss ei aunc negin vegnius sill'idea, che tut quels plaids preromans seigien celts. Ei dat pia probablamein schon el romontsch aunc restonzas dad auters lungatgs preromans ch'il celt. Quei ei denton da l'otra vart aunc buc in argument stringent encunter ils resultats archeologics; ils plaids preromans nunceltics savessen era esser vegni repri igl emprem dils Celts da quei territori e lu dai vinavon da lezs als Romans, aschia ch'ils Romans drovan buc dispert esser vegni sez en contact cun auters pievels el Grischun.

Tier ils nums locals preromans e nunceltics sto quei en scadin cass esser iu aschia. Ch'ei vegneva p.ex. aunc tschintschau in auter lungatg che Celt a Grepault dil temps dils Romans ei fetg pauc probabel, e tuttina ein era nums preromans ch'ei probablamein buc celts semanteni en quei territori tochen sil di dad oz. Els ston pia esser vegni surpris da quei lungatg el celt ed ein lu semanteni tier ils habitonts da Trun, era cu quels han entschiet a tschintchar latin. Tier nums singuls eis ei tscheu e leu ualti heicli da pretender, ch'ei seigien bein preromans, denton buc celts, mo leu, nua ch'ins anfla entiras gruppas da tals nums, ei

la caussa lu tuttina in pulit tec pli segira. Quei ei p.ex. il cass el contuorn da **Trun**, il soli liug prehistoric dil temps da fier cumprovaus tochen uss en Surselva. Jeu hai empruau da copiar ina carta geografica dalla Surselva per quels ch'enconuschan buc tut ils vitgs da quei contuorn. Trun ei il vitg enramaus cun ner il pli a seniester.

Il num *Trun* sez ei documentaus per l'emprema gada ella fuorma *in Tauronto*, dat.sg., el Testament digl uestg Tello da 765 s.C. Il num ei segir buc latins e segir era buc germans, sto pia esser preromans. Igl ei denton buc dil tut segir, schebein el ei era preceltics, pia cun in'enzenna da damonda, quei che pertucca il lungatg. Il vitget in tec plinengiu, sur la via, **Schlans**, ei documentaus l'emprema gada el medem text ella fuorma *in Selauno*, ed ha tochen uss negina etimologia celtica, mo ei en scadin cass ni latins ni germans, pia preromans. Auter stat ei cun **Breil/Brigels**, aunc empau plinengiu ed in toc sur la via. Lez ei documentaus l'emprema gada sco *in Bregelo*. Quei num ei cun gronda segirtad celts. La fuorma tudestga ha manteniù cheu meglier la fuorma oriunda dil num, sco era schiglioc usualmein; el tudestg ha ei per dabia buc dau tontas midadas suenter ca. 1200 s.C. sco el romontsch. Sut Breil dat ei treis vitgs pli pigns: **Dardin**; dasperas in tec plinengiu **Danis**, ed aunc plinengiu, da tschella vart dalla via, **Tavanasa**. Silla carta vein nus mo Tavanasa, mo denter Tavanasa e Breil dat ei pia aunc Danis e Dardin. Ozildi van ins da Tavanasa, Danis e Dardin a Breil; pli baul mava la via denton sur Waltensburg/Vuorz a Breil, buc aschi idioticamein dalla plaunca la pli teissa siado; aschi tuppas vias fagev'ins buc pli baul. Quei ei gnanc cumadeivel da vegnir engiu buc, nundir dad ir ensi. Dardin ei documentaus l'emprema gada sco *Arduna*, e nums cun *-dunum* valan per celts. Danis veva num da gliez temps *Anives*, in num vala che vala sco preromans. Tavanasa ei documentaus pér 700 onns pli tard che quels che jeu hai citau tochen uss, pér el 15avel tsch. L'emprema fuorma documentada ei *thafanatzen* (1470), pia schon relativamein datier dalla fuorma actuala. Il num vala denton tuttina sco preroman pervia da sia finiziun *-asa*, ch'ei effectivamein curiosa; suffixs sin *-asa* dat ei schiglioc buc el romontsch. Il num ei gia vegnius declaraus sco etruscs, mo gliez ei archeologic e historicamein pauc probabel. Tgi ch'enconuscha

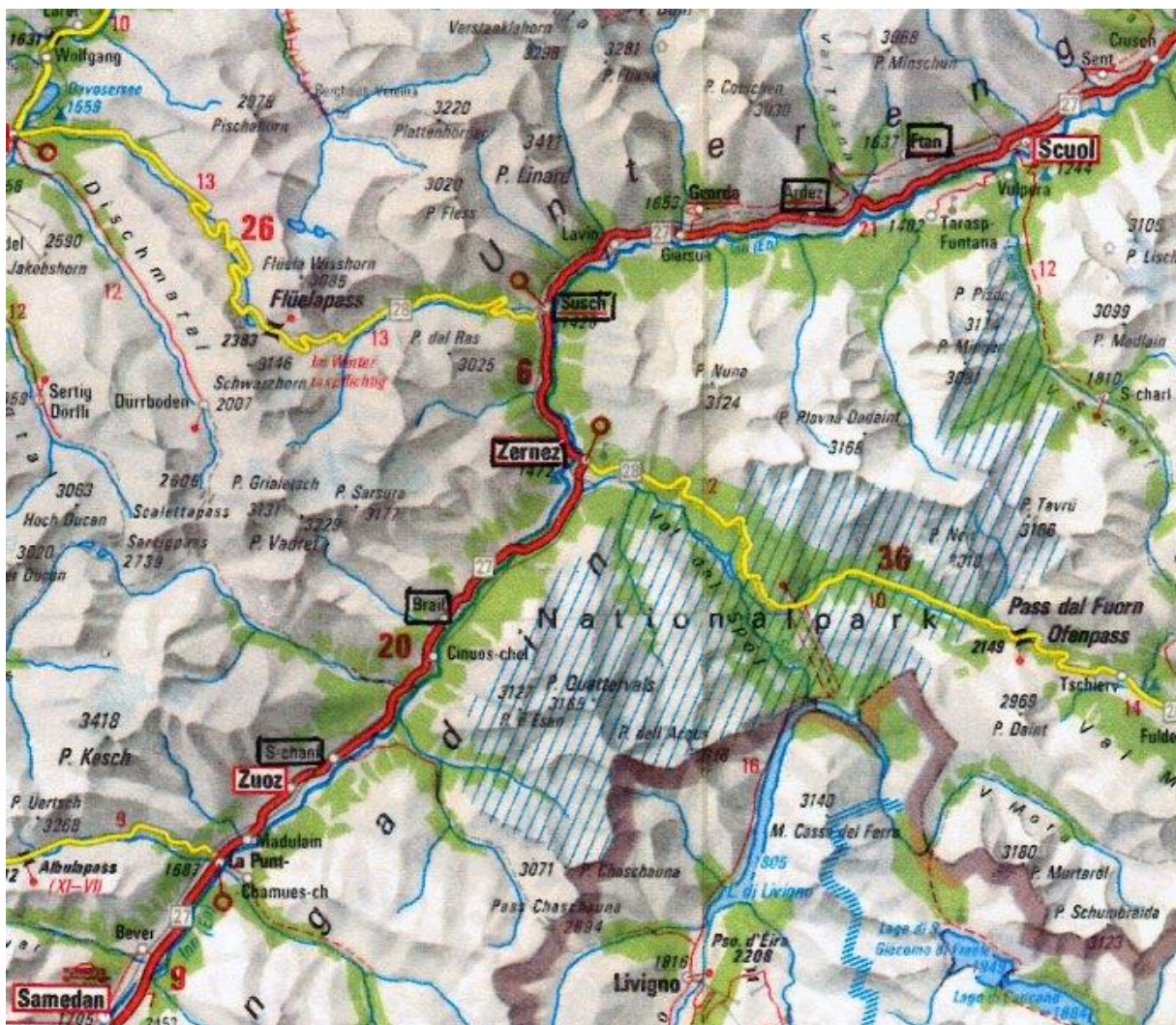
Tavanasa, deriva denton buc da leu, vegn buc gest a veser en quei liug in plaz fetg adattau per habitar. Quel schai giu el plaun da vart dretga dil Rein, gest sut in grep e fetg umbrivaun. Da quei temps vess ei dau loghens pli adattai avunda. La fuorma la pli veglia dalla finiziun ei era *-atzen*, buc *-asa*, aschia ch'ins savess era patertgar vi d'in num tudestg. Ins ha pia denter Tavanasa e Trun e contuorn, pia en in circhel da ver 5 km, 3 nums preromans e dus, forse 3 nums celts. Igl ei pia fetg probabel, ch'ils Celts han surpriu certs nums dalla populaziun preceltica ch'era leu ed han lu dau vinavon els puspei a lur vegnantsuenter, e lezs han puspei manteniù els, cu ch'ei han entschiet a tschintschar latin. Tut las fuormas veglias da quels nums che jeu hai citau, auter che *Thafanatzen*, derivan dil schinumnuau 'Testament da Tello' e dateschan dils 15 da december 765. Tier quei "Testament" vegnin nus lu aunc vegnir pli tard.

Il diember relativamein grond da nums preromans sin ina surfatscha aschi pintga muossa, che Trun sa strusch esser staus il soli liug preroman en quella cuntrada, malgrad ch'ina culegna ei cumprovada pil temps da fier mo leu per l'entira Surselva. Probablamein era il territori pia tuttina populaus pli fetg che quei ch'ils archeologs san cumprovar pil mument. Quei vala aunc per autras cuntradas che mo quella da Trun. Effectivamein han relativamein biars vitgs dalla Surselva buc nums latins ni tudestgs, pia nums preromans. Sch'ei fuss nums latins ni tudestgs, savess ins probablamein lur etimologia, quei ch'ei en scadin cass buc il cass per Andiastr, sur Waltensburg/Vuorz siado, Glion, silla carta Ilanz, Ruschein sur Glion siado, Ladir aunc in tec plinensi, e Falera, aunc inaga empau plinensi. Naven da Trun engiu tochen Flem ein aschi ca. la mesadad dils nums dils vitgs preromans, ferton che l'otra mesadad, sco Vuorz, Rueun, Pigniu e Siat, ein nums latins. Persuenter ein lu da Trun **ensi** tut ils nums latins: Rabius, Sumvitg, Mustér, medemamein ils vitgs empau giud via denter Sumvitg e Mustér, sco Cumpadials, Surrein, Cavardiras e Disla, ch'ei buc indicaus silla carta. Che la cuntrada da Trun ensi ha negins nums preromans ei schon praticamein in mussament, ch'ella era aunc buc populada en temps preroman. Ella ei pia vegnida colonisada pér suenter 15 a.C., probablamein schizun in pulit tec pli tard. E lu han ils colonisaturs, che tschintschavan denton latin, secapescha era dau nums latins a quels vitgs ed uclauns ch'ei han urbarisau leu tec a tec.

In maletg semeglient vein nus era ella Lumnezia. Quei ei quella val che va da Glion resp. Ilanz a Vrin. Ils loghens il pli entadem han nums preromans: Vrin, il liug il pli entadem; Surin, ch'ei buc indicaus silla carta, ch'ei denton gest sut Lumbrein, e Lumbrein sez, il secund vitg d'entadem ano, han tuts treis in num preroman. Plinavon han Duin, Pitasch e Riein dalla vart dretga dil Glogn nums preromans. Il vitgs giu spel Glogn han tuts nums latins: d'entadem ano Lunschana, S. Martin, Tersnaus, Surcasti, Camuns, Uors, ferton che Peiden ha lu probablamein puspei in num preroman. Claramain nums latins han Cumbel, Murissen, Vella e Pleif, ch'ei puspei buc indicau. Buc propi clars ein Vignogn, silla carta 'Vigens', lu Vattiz e Degen, ch'ei buc indicai, aschia ch'ins sa buc senza'auter, con lunsch ano la costa seniastra dalla Val Lumnezia ei stada habitada avon il temps dils Romans. Quei ei tuttina era in mussament, che la colonisaziun dalla Val Lumnezia, silmeins la part entadem, ei sefatga si dil sid, buc suenter il Rein e Glogn siado. Dil Tessin vegn ins secapescha igl εμπrem entadem la Val Lumnezia, buc oradem. Da Glion vegnev'ins pli baul buc aschi sempel en Lumnezia sco ozildi; la via mava sur S. Carli a Morissen, era aunc dil temps dalla renomada battaglia da Porclas.1352; la battaglia principala ha giu liug a S.Carli (Pieth, BG 72).

Sin basa dils numns vegn ins pia lu tuttina tier empau in auter maletg che quei ch'ins vegn mo sin basa dallas cartas archeologicas. Per la Surselva seresulta en principi mo, che quella regiun sto tuttina esser stada habitada in pulit tec pli spess che quei che la carta archeologica lai supponer. Igl ei gie strusch pusseivel, che la solia culegna cumprovada pil temps da fier, Trun/Grepault, hagi manteniu e dau vinavon als Romans tut ils numns dils uclauns citai, sche quella culegna fuss stada la solia ell'entira Surselva. Daco che quella vess lu p.ex. duiu ver manteniu ils numns dils vitgs lumnezians, ch'ei in lu tuttina in pulit toc naven da Trun, sch'ei fuss stau leu mo uaul, ei lu efectivamein buc da capir. Igl ei pia schon pli probabel che la Lumenzia entadem era habitada era el temps da fier; schiglioc vessen ils numns preromans da quels uclauns strusch saviu semantener.

Per autras regiuns ei la caussa lu pli hanada, p.ex. per l'Engiadina bassa. Sin basa dils resultats archeologics dat ei negina cuntinuitad dils purtaders dalla cultura da Fritzens-Sanzeno als Romans; ils emprems dattan si lur culegnas egl emprems tschentaner a.C., ed ils Romans vegnan pér el 4. tsch. s.C. ell'Engiadina bassa. En quei cass savessen numns preromans secapescha buc esser semanteni ell'Engiadina bassa. Cu ch'ills Romans ein vegni, eran ils Fritzens-Sanzeno gie schon dapi 400 onns buc leu pli. Ils vitgs S-chanf, empau plinengiu che Zuoz, Brail denter Zuoz e Zernez, Zernez sez, Susch, Ardez e Ftan han denton segir buc numns latins.

Il latin enconusch'ins gie relativamein bein, aschia ch'igl ei pauc probabel, che gest tut quels vitgs cuntegnien plaids latins ch'ins enconuscha schiglioc aunc buc. Sch'ei dat denton en quella cuntrada in'entira seria da vitgs cun nums preromans, sa ella buc esser stada nunhabitada duront 400 onns, schiglioc vess gie negin saviu dar vinavon quels nums. Sch'ins mira lu pli exact, ves'ins era ell'Engiadina bassa claramain dad ina vart cuntradas, nua che la maioritad dils nums ein preromans, da l'otra vart cuntradas, nua che la maioritad dils nums ein latins. Da surengiu van ils nums latins tochen Zuoz (< *SUBTUS*), lu vegn la seria da nums preromans, ed alla fin da l'Engiadina bassa cun Scuol, Tarasp, Ramosch e Tschlin fan puspei nums latins. Ei vesa pia ora aschia, sco sch'ils nums latins vegnessen dad ina vart da l'Engiadin'aulta, da l'otra vart dalla Val digl En austriaca ella Engiadina bassa, ferton ch'igl ei restau enamiez in territori cun nums preromans, che mo ina populaziun indigena ha saviu dar vinavon. Quei para era historicamein plausibel a mi. Ils Romans paran dad esser seteni en in'emprema fasa el contuorn dallas rutas da transit, dad ina vart sur il Gelgia resp. il Set, da l'otra vart sur il Brenner. Pér en ina fasa tardiva han els era entschiet a colonisar las vals lateralas, viu dallas rutas da transit ano. La part sura da l'Engiadina bassa era probablamein insumma buc populada el temps da fier, perquei survegn quella part lu nums latins, sco la part da Trun ensi. La part giudem da l'Engiadina bassa sto pia u esser vegnida colonisada da niev, ni che la romanisaziun ha midau leu era ils nums dils vitgs, quei che schabegia era en auters loghens.